

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI ORQALI NUTQ KAMCHILIKLARINI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Nizomova Muhtaram

Navoiy Davlat Pedagogika instituti

Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)

Mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada sahna ijodkorligi orqali bolalarni nutqiy nuqsonlarini kamaytirish va sahnaning bolalar nutqiga ta'sirini o'rganish bo'yicha ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Maktab talimi, voqeylik, nutqiy faoliyat, obraz, teatr.

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda erkinlik, ichki harakatlari, refleksatsiya, nutq tafakkuri protsessining tasavvur bilan bog'liqligi o'rnatiladi, ya'ni tasavvur etishning yangi funktsional tizimi yaratiladi. Pedagog sahnalashtirish faoliyati orqali bolada shaxsiy uslub, talablar, qiziqishlar, motivlar, haqiqiy obrazlarni ko'ra olishi, kombinatorlik qobiliyati, an'analar, ya'ni atrof muhit va ijod namunalari namoyish etadilar. Tarbiyachi sahna faoliyatida bolani boshdan o'tkazgan kechinmalarni o'ylashi emas, balki kechinmalarni taasurotlar orqali ijodiy qayta ishlashini, ularni kombinatsiyalashi, qiziqishi va savollarga javob beruvchi yangi voqeylikni tuzishi darkor. Teatrlashtirilgan o'yinni ijodiy faoliyat sifatida qarasaq, bola fikrining kombinatsion faoliyati ko'rgazmali chiqib, xayotdan olgan o'yin elementlarining o'ziga tegishli obrazini va yangi ijodiy obraz tuzilishini yaratadi. Sahna asarida personajlarning aniq faol xarakatlari, badiiy syujetlarda ichki emotsionnal mazmunga boyligi bolalarni diqqat e'tiborini jalb qiladi. Bolalar ijodi bu ijodiy faoliyatning boshlang'ich shakli, keyinchalik esa undan san'at kelib chiqadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ertaklar, xikoyalar tinglash va suhbat qurish orqali paydo bo'lgan fikr ijodiy faoliyatga o'tishini bildiradi. Yosh davrda bola xarakatdan fikrlashga o'tadi, tarbiyalanuvchida fikrdan g'oyaga o'tish qobiliyati o'sadi, o'zining fikrini mujassamlashtiradi. Teatrlashtirilgan o'yinda paydo bo'lgan goya tasavvuriy ijodini rivojlantiradi. Yangi obraz yaratilishi, o'tilgan tajribani qayta yangilashi, undan foydalanishi, bolada dramatik obraz yaratilishida mustaqil taasurotlar kombinatsiyasi paydo bo'ladi. Qarama-qarshiliklarni buzilishi va tug'ilishi teatrlashtirilgan o'yinlarda paydo bo'ladi, ular tasavvurni rivojlanishini ta'minlaydi: bolaning qayg'urish impulsatsiyasi, dinamizm va uning tushunchalari o'zgaradi, ijodiy maxsulotda obrazlarni ifodalaydi. Teatrlashtirilgan o'yinlarda ijodiy tasavvur asosini uchta guruh ko'rsatqichda olish mumkin:

- ijodga bo'lgan munosabati, faoliyat maxsulotiga qiziqishi va motivatsion-ehtiyoj komponentini mavjudligi;
- tasavvurda kombinatsion va strukturali komponentlar mavjudligi;
- bolalar maxsulotining sifati.

Teatrlashtirilgan faoliyatda bolaning tasavvur ijodini rivojlantirish darajasi baholaydi, har hil turdagi tayanch faoliyatdan foydalanishi (ko'rgazmali, so'z orqali) va kattalar yordamida (emotsional, noverbal, verbal, tashkillovchi, yo'naltiruvchi va o'rgatuvchi) topshiriqlarni bajaradi. Russ olimi Ye.A.Medvedev o'zining tadqiqotlarida teatrlashtirilgan o'yin odobahloqning besh modelini ajratgan:

1. Ijodiy tasavvurni vujudga kelish modeli. Ijodiy xarakter usullariga ega bo'lishi, tasavvurni maqsadli yo'nalgani aks etadi, o'yin xolati bir butun obrazli ko'rinishda rivojlanadi. Teatrlashtirilgan o'yinlarda g'oyani predmet va rol munosabatlari yordamida mustaqil topshirishga imkoniyati yaratiladi, ichki pozitsiya ifodalanadi, original tasavvur obrazlari tashqi ifoda va topshiriqlar bajarish vositasida mustaqil o'rganiladi, kombinatsion malakalari shakllanadi.

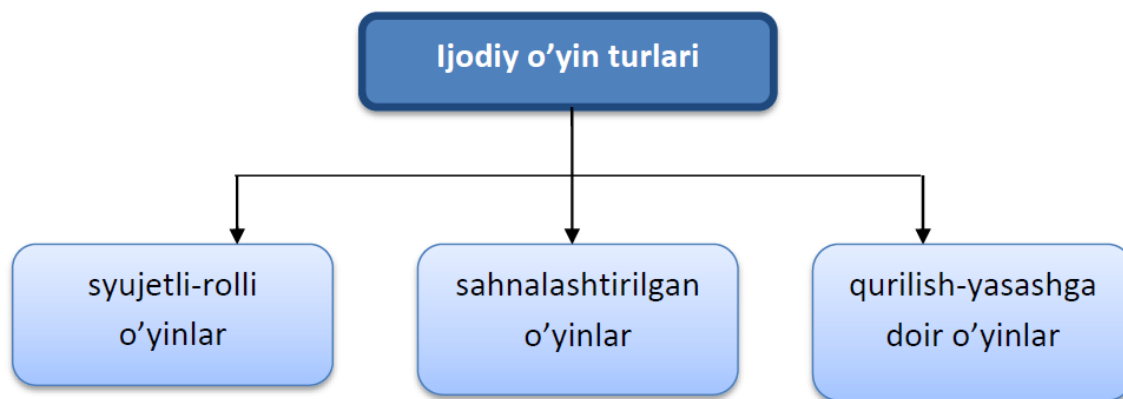
2. Elementar –ijod o'ziga xos fazilatlarini o'z ichiga qamrab oladi. Mavjud fazilatlar yordamida bola tasavvuri xarakteriga imkon beradi. Bolaning belgilangan voqeaga shartli kirishishi va to'liqligicha ko'rsata olishi, unda ijodiy faoliyatning motivatsion- talablar komponenti etarlicha ekanligini bildiradi.

3. Reproduktiv-taassurotlar tasavvuri. Butun voqeadagi syujetni yetarlicha (adekvat) qabul qilishi bolaning ijodiy faoliyatga qiziqishini oshiradi. O'yin xarakati va bolalar o'ynash texnikasini yetarlicha egallamaganligi sababli, obrazning tashqi ko'rinishini namoyish etishda qiyinlashadi. Teatrlashtirilgan o'yin jarayonida obraz va syujet mazmunini ijro etish chog'ida, bola o'zining detallarini xam namoyon etadi. Tayyor syujetni ijro etishning uddasidan chiqadi.

4. Reproduktiv-tasavvurning mavjudligi. Bolada ijodiy faoliyatga qiziqishining sustligi, namoyish etiladigan obrazlarni yetarlicha rivojlanmaganligini, tasavvur qobiliyatini shakllanmaganligini ko'rsata oladi. Bolalar esda qolgan mavjud matn bilan chegaralanib qolmoqdalar, personaj obrazlari ifoda vositalaridan mustaqil izlanadilar.

5. Qismlarni (parchalarni) ko'rsatib berish. Teatrlashtirilgan o'yinlarda berilgan syujetlarning kompozitsiyasini ko'rsatib berish qiyinchiliklari, tasavvurlarini paydo bo'lishi bilan bog'liq.

Ijodiy o'yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan tasurotlari aks ettiriladi. Ijodiy o'yin bolalarning mustaqil o'yini bo'lib, o'yinning mazmunini ular o'zlari o'ylab topadilar. Bu o'yinda bolalarning erkinligi, mustaqilligi, tashqilotchilik va ijodqorlik qobiliyatlari to'liqligicha namoyon bo'ladi. Ammo o'yinda hayotiy taassurotlar aynan aks ettirilmaydi, balki bolalar ongida qayta ishlab chiqiladi. Bu bolalarning o'yin g'oyasini yaratishlarida, uning mazmunini to'zib, tasvirlovchi vositalarni tanlashlarida va shunga o'xshashlarda namoyon bo'ladi.

Syujetli-rolli o'yin – maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy o'yin turlaridir.

Syujetli-rolli o'yin o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Tevarak-atorfdagi kattalar va tengdoshlarining hayoti va faoliyati bu o'yin mazmuniga manba bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarning tevarak-atorfdagi hayotdan, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o'yinda qayta ishlanadi, to'ldiriladi, sifat jihatidan o'zgartiriladi. Bolalarning bunday o'yinlari tevarak-atorfdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir.

Bolalar o'yinining o'ziga xos tomoni unda tasvirlovchi vaziyatlarning mavjudligidir. Tasvirlovchi vaziyat bolalarga o'yin jarayonida yuklangan rol va o'yin syujetidan tashkil topadi va har xil buyumlardan foydalanishni ham o'z ichiga oladi. O'yinning syujeti – bir-biriga hayotiy aloqador bo'lgan qator voqea – hodisalar yig'indisidir.

Rol syujetli-rolli o'yinning asosiy zanjiri hisoblanadi. O'yin bolada qanoatlanish, xursandchilik hissini paydo qiladi, shuning uchun bolani qiziqtirib, unda yaxshi kayfiyat uyg'otadi, bola organizmidagi hayotiy faoliyatni yaxshilaydi.

Bola o'ynayotganda har xil harakatlar qiladi: yuguradi, sakraydi, tor joydan, ingichka taxta ustidan o'tadi, engashdi, yuqoriga tirmashib chiqadi va hakoza.

Bu harakatlarning hammasini bola bemalol, o'z hoxishi bilan bajaradi, natijada bolaning muskullari pishiydi, u harakatni yengilroq, chaqqonroq bajaradigan bo'lib qoladi. Bolaning aqliy tomondan rivojlanishi uchun ham o'yin katta ahamiyatga ega. O'yin natijasida bolaning bilimi kengayib boradi. Rolli o'yinlar bolaning kuzatuvchanligini, qiziquvchanligini, bilish doirasini rivojlantiradi, boyitadi. O'yinda bola o'z oldiga maqsad qo'yadi, bu boladan aql, idrok ishlatishni talab qiladi, topag'onlikka o'rgatadi. O'yin jarayonida juda ko'p gaplashishga, tortishishga, baxslashishga, aytib berishga to'g'ri keladi. Bolalar o'zi yasayotgan narsalarini yaxshiroq yasash, qurish uchun juda ko'p o'ylab, fikrlashishlariga to'g'ri keladi. Bular hammasi bola tafakkuri va hayolining rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir. Bola o'z o'yinida borliqni aks ettirib, olgan rolining mazmuni bilan bog'liq bo'lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi. Masalan, Dilnoza ona-bola o'yinida ona rolini

o'ynayotib, bolalarini ovqatlantiradi, kiyintiradi, ular bilan yaxshi munosabatda bo'lib erkalaydi, ular bilan gaplashadi, kitoblar o'qib beradi. Bu o'yin bolada muloyimlik, g'amxo'rlik, e'tiborlilik kabi yaxshi hislarni uyg'otadi. Rolli-syujetli o'yinlarning o'ziga xos xususiyati. Rolli o'yinlarning boshqa o'yinlarga nisbatan o'ziga hos xususiyatga egaligi ularda syujet, rol va hayol qilingan vaziyatning mavjud bo'lishidir. Bolalar biror narsa yoki voqea to'g'risida yetarlicha tasavvurga ega bo'lgandagina syujet, fikr, yuzaga keladi. Masalan bolalar "paroxod" o'yinini o'ynamoqchi bo'lishdi. Bunga o'yinning qanday borishi to'g'risida syujet kerak. Syujet bolalarning bilimiga bog'liq bo'ladi. Bolalarda avval g'oya paydo bo'ladi, keyin mazmun rivojlanadi. Ba'zan bolalar o'yinning qanday borishini oldindan belgilab oladilar. Masalan, Afrikaga "bormoqchi" bo'lsalar, sayyohat vaqtida qilinadigan ishlarni oldindan belgilab oladilar. Bundan ko'rinib turibdiki, rolli o'yin jamoatchilik xususiyatiga ega, chunki bolalar bir-birlari bilan o'zaro munosabatda bo'ladilar. Rolli o'yinda har bir bola o'ziga olgan rolni bajaradi masalan, ona, shafyor, tarbiyachi, enaga, artist va h. Rolli o'yinlarda didaktik, qoidali – harakatli o'yinlardagi singari qat'iy o'rnatilgan qoida bo'lmaydi. Bunda ko'pincha bolalar o'z xayol qilgan narsalari bo'yicha harakat qiladilar. Masalan, "raketa tushib oyga uchadilar", "paroxodda so'zadilar", "kasalni davolaydilar"... Ammo, bolalarning xayollari bilan o'ynashlari ularni real voqealikdan uzoqlashtirib yubormaydimi degan savol tug'iladi, yo'q, bolalar o'zlari buning o'yinligini yaxshi biladilar. Shu bilan birga bolalarning kechinmalari, hayajonlari, qilgan harakatlari hammasi rostakam, sidqidildan bo'ladi. Masalan "doktor" rolidaga bola kasal to'g'risida qayg'uradi. O'yin mavzusi bolalar olgan taassurotning kuchli, bolalarning qiziqishlari bilan belgilanadi. O'yinda bolalar aks ettiradigan ijtimoiy-siyosiy voqealar bolalarning bilim doirasi va hayotiy tajribasining kengayib borishiga bog'liq bo'ladi. Rolli o'yinlarining mazmuni va mavzusi o'zgarishi bilan bir qatorda uning tuzilishi va o'yin shakllari o'zgaradi, bolalarning mustaqilligi va tashabbuskorligi ham o'sib boradi. Avvalgi bolalar o'z-o'zicha alohida-alohida o'ynaydilar. Sekin-asta rolli o'yinlarning paydo bo'lishi, o'yinda kishilar o'rtasidagi munosabatni aks ettirish birgalikda bajariladigan o'yinni keltirib chiqaradi. Avvaliga katta bo'lmagan guruhchalar 2-3 qishidan bo'lib o'ynashadi, katta va tayyorlov guruhlariga kelib kattaroq jamoaga birlashadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent, O'zbekiston, 2016.
2. Yusupova P. Maktabgasha tarbiya pedagogikasi. T.: O'qituvshi. 1993.
3. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgasha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.

4. Yuvmitov, A., & Hakimov, S. R. (2021). Influence of seismic isolation on the stress-strain state of buildings. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 11(1), 71-79.
5. Шаропов, Б. Х., Хакимов, С. Р., & Рахимова, С. (2021). Оптимизация режимов гелиотеплохимической обработки золоцементных композиций. *Матрица научного познания*, (12-1), 115-123.
6. Ювмитов, А. С., & Хакимов, С. Р. (2020). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СЕЙСМОИЗОЛЯЦИИ НА ДИНАМИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗДАНИЯ. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 10(2), 14.